

Никифорак В. М.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича***Галкевич С. В.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

НОТАРІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню нотаріальних послуг як способу особливого позасудового способу захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Досліджено процес реформування нотаріату в Україні як інституту превентивного правосуддя, спрямованого на захист учасників цивільних правовідносин. Доведено, що при визначенні нотаріату як інституту превентивного правосуддя, його не можна ототожнювати з органом влади, який покликаний здійснювати судові функції. Натомість до функцій нотаріату входить сприяння правосуддю у досягненні його завдань шляхом попередження виникнення судових спорів. Ефективність нотаріального захисту від потенційних порушень прав учасників правовідносин обумовлюється наданням нотаріальним документам безспірності характеру, адже саме нотаріально посвідчені правочини (договори) безумовно гарантують набувачам їх права, а також можливість реалізації та захисту цих прав.

Встановлено, що затребуваність нотаріальних послуг є досить високою, адже далеко не завжди правосуддя доступне в силу різних чинників: завантаженість судів, тривалість судових процедур, високі розміри судових витрат, гонорарів по оплаті юридичної допомоги адвокатів тощо. В статті обґрунтовується, що як інститут громадянського суспільства та як складова правової системи держави, нотаріат здійснює лише йому властиві функції, серед яких найбільш істотними наступні: забезпечення безспірності характеру документів, оскільки в разі виникнення між особами спору в суді на підставі нотаріально посвідчених правочинів (договорів) полегшується процес доведення власних прав та законних інтересів; гарантування чіткої та повної відповідності посвідчених правочинів вимогам чинного законодавства, оскільки нотаріус повинен перевірити наявність усього складу юридичних фактів, необхідних для укладення правочину, у тому числі встановити обсяг правоздатності та дієздатності сторін, належність їм суб'єктивних прав відповідно до правостановлюючих документів; надання правової допомоги особам, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій (так звана консалтингова функція нотаріату). Як висновок в статті стверджується, що нотаріус є «природним захисником» прав фізичних та юридичних осіб, оскільки надає незалежну і неупереджену правничу допомогу на основі рівності, законності і справедливості, попереджаючи виникнення правових конфліктів у сфері цивільного обороту. Отже функціональне призначення нотаріальної діяльності – це захист прав та законних інтересів шляхом

фіксації й посвідчення їх безспірності, надання суб'єктивним правам публічної сили та офіційного визнання від імені держави.

Ключові слова: нотаріальні послуги, превентивне правосуддя, нотаріальний захист, безспірність нотаріального документа.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин, що викликало підсилення цивільно-правової активності населення, розвиток підприємництва, цивільного та міжнародного економічного обороту обумовили прийняття 2 вересня 1993 р. Закону України «Про нотаріат», принциповою новиною якого було введення у вітчизняне законодавство та нотаріальну практику приватного нотаріату [1, с. 49]. Такі зміни подолали державну монополію, що існувала раніше, посилили роль нотаріату в суспільному житті Української держави, підвищили статус нотаріуса, а також підняли рівень його престижу. Із цього приводу Л.В. Єфіменко зазначає, що «прийняття Закону України «Про нотаріат» було зумовлене неспроможністю системи державних органів, які вчиняли нотаріальні дії, забезпечити належну правову охорону та захист майнових прав юридичних і фізичних осіб» [2, с. 11]. Саме завдяки новому закону були розширені можливості доступу населення до нотаріальних послуг, державні та приватні нотаріуси були зрівняні у своїх повноваженнях стосовно вчинення нотаріальних дій. Окрім цього новий закон «підвищив рівень вимог до представника цієї професії, посилив гарантії його діяльності та правового режиму нотаріальної таємниці, а також забезпечив реалізацію конституційної норми щодо судового контролю за законністю вчинення нотаріальних дій» [3, с. 141]. Вище вказані нововведення та можливість їх практичної реалізації, на нашу думку, безумовно актуалізують необхідність наукового дослідження питання правової природи нотаріальних послуг як особливого позасудового способу захисту прав і законних інтересів учасників цивільних про відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут нотаріату в умовах сьогодення, його функції та призначення, а також предмет нотаріальної юрисдикції досить активно досліджуються та вивчаються фахівцями у різних наукових галузях. Проте, в рамках даної статті особлива увага була присвячена поглядам тих вчених, які досліджували проблему нотаріальних послуг в їх цивілістичному розумінні, а саме в якості спе-

цифічного механізму охорони прав учасників правовідносин та запобігання їх порушенню шляхом надання безспірності й безумовної доказової сили нотаріально посвідченим документам (правочинам). Для прикладу, проблемами нотаріальних послуг як особливого способу захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб займалися такі дослідники як: І.О. Аршава, В.В. Баранкова, Л.В. Єфіменко, Т.М. Карнаух, В.В. Комаров, Л.С. Сміян, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса та інші. Проте зауважимо, що досліджувана проблематика залишається актуальною і сьогодні.

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні правової природи нотаріальних послуг як особливого способу захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а саме як інституту превентивного правосуддя, який не конкурує та не замінює судовий спосіб захисту порушених прав, проте сприяє досягненню визначених законом завдань правосуддя та попереджає виникнення судових спорів.

Виклад основного матеріалу. Реформа нотаріату в Україні, започаткована прийняттям Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, була продовжена наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 року, яким була затверджена Концепція реформування органів нотаріату в Україні [4]. Головною метою такого етапу реформування стало «сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату, надання населенню послуг правового і нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступове й системне реформування українського нотаріату як інституту превентивного правосуддя цивільних прав фізичних та юридичних осіб» [5, с. 34-35].

На перший погляд позиціонування інституту нотаріату як певного виду правосуддя може видатися некоректним. Більше того, можна майже з впевненістю стверджувати, що подібне розуміння інституту нотаріату «зазіхає на виняткову компетенцію судових органів по здійсненню правосуддя, адже згідно ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами» [6, с. 142]. Натомість зазначимо, що в «основу характеристики нотаріату як інституту превентивного правосуддя покладено розуміння нотаріату як органу, покликаного не здійснювати судові функції, а сприяти досягненню завдань правосуддя і попереджувати виникнення судових спорів» [7].

Аналіз змісту судової та нотаріальної діяльності дозволяє зробити висновок про наявність у них спільних рис, завдяки яким в державі функціонує своєрідна логічна та ефективна система захисту прав і законних інтересів учасників цивільного обороту, у межах якої, як слушно зауважують В.В. Комаров та В.В. Баранкова, «ніякої конкуренції чи заміни однієї ланки іншою не відбувається. Більш того, наявність інституту нотаріату сприяє значному зниженню навантаження на судову систему» [8, с. 38].

Нотаріальна діяльність безумовно виконує превентивну функцію, захищаючи права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб від потенційних порушень у майбутньому, надаючи нотаріальним документам безспірного характеру, адже нотаріально посвідчені правочини гарантують набувачам їх права. При цьому наведена превентивна функція нотаріату проявляється не лише при здійсненні нотаріальних дій, але й навіть в разі відмови в їх здійсненні, а також при роз'ясненні сторонам наслідків вчинених нотаріальних дій.

Отже, з наведеного можемо зробити висновок, що саме завдяки інституту нотаріату та тим послугам, які він надає, забезпечується захист прав фізичних та юридичних осіб, внаслідок чого попереджається необхідність судового захисту. Затребуваність нотаріальних послуг є досить високою, адже далеко не завжди правосуддя доступне в силу різних чинників: завантаженість судів, тривалість судових процедур, високі розміри судових витрат, гонорарів по оплаті юридичної допомоги адвокатів тощо. Іншими словами, навіть не виступаючи суддею, який згідно закону уповноважений відновлювати правовий порядок, порушений спорами між певними суб'єктами права, нотаріус також уповноважений попереджати конфліктні ситуації шляхом надання кваліфікованих консультацій, складення проектів договорів (правочинів) у чіткій відповідності до вимог законодавства, забезпечуючи в такий спосіб безпеку інтересів учасників цивільних правовідносин.

На підтвердження своєї позиції відзначимо, що приклади аналогічного розуміння та ролі нотаріату як інституту превентивного правосуддя знаходимо і в актах європейського співтовариства. Так, у Резолюції А3 0422/93 Європейського парламенту «Про положення і організацію нотаріату в 12 державах – членах Співтовариства», зазначено, що: «нотаріус виконує функцію попереджувального правосуддя, дозволяючи не доводити справу до суду, шляхом усунення або зниження вірогідності виникнення спорів; нотаріус відіграє роль неупередженого радника сторін».

Порівнюючи сучасний стан розвитку професії нотаріуса в Україні та в окремих країнах Європи, можемо стверджувати, що Україна в цьому плані по суті відповідає європейським стандартам. Так, у Німеччині працює близько 9000 нотаріусів, що у перерахунку на душу населення становить – 1 нотаріус на 9000 жителів. В Італії всього 5000 нотаріусів, що відповідно становить – 1 нотаріус на 9000 жителів країни. В свою чергу у Франції 11000 нотаріусів, а в перерахунку на душу населення – це 1 нотаріус на 6090 жителів. Натомість в Україні відповідно до даних Єдиного реєстру нотаріусів сьогодні ми маємо показник в 633 державних нотаріальних контор та 5618 приватних нотаріусів [9]. При цьому, якщо враховувати статистичні дані Держстату України, згідно яких станом на 1 січня в Україні проживало біля 41167335 громадян [10], то на 1 нотаріуса припадає близько 6590 жителів (хоча дана цифра може бути значно меншою, враховуючи за різними оцінками населення України скоротилося до 28-32 млн. осіб).

Відзначимо, що на сучасному етапі суспільного розвитку інститут нотаріату виконує дуже вагомий роль в системі правничих послуг щодо надання консультацій та правової допомоги, адже «нотаріуси зазвичай беруть безпосередню участь у підготовці контрактів, як радники сторін, прагнучи виключити саму можливість появи правових суперечок у майбутньому. Тому, при вчиненні будь-якої нотаріальної дії і прийнятті юридично значущого рішення у формі свідоцтва чи посвідчувального напису, проводиться ґрунтовний аналіз правової ситуації, відповідно до якого з'являється можливість консультативного впливу на осіб, що звернулися за нотаріальною послугою, корегування їх правої поведінки, правосвідомості та розвитку їх правої культури» [11, с. 270-271].

Таким чином, нотаріус є «природним захисником» прав людини і особи, оскільки надає незалежну і неупереджену юридичну допомогу на основі рівності, законності і спра-

ведливості, попереджаючи виникнення правових конфліктів у сфері цивільного обороту. Отже функціональне призначення нотаріальної діяльності – це захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом фіксації й посвідчення їх безспірності, надання суб'єктивним правам публічної сили та офіційного визнання від імені держави.

Фактором, який надає додаткову гарантію належної реалізації нотаріальної функції та покликаний забезпечити стабільність цивільного обороту, а також захист права його учасників є наявність законодавчої норми про те, що приватний нотаріус, який своїми незаконними діями або недбалістю заподіяв своїм клієнтам шкоду, повинен відшкодувати її в повному розмірі. При цьому нотаріус звільняється від відповідальності у тих випадках, коли доведене, що «особа, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії: подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із вчиненням нотаріальної дії; подала недійсні та/або підроблені документи; не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася особа» [12, Ст.27].

Разом з тим відзначимо, що при посвідченні нотаріусом угод стосовно об'єктів нерухомості надзвичайно високої вартості ціна помилки нотаріуса може виявитися непомірно високою і непосильною для його особистого бюджету, внаслідок чого навіть наявність припису закону про відповідальність нотаріуса може не допомогти у здійсненні повного відшкодування завданої шкоди. У зв'язку із цим законодавець змушений був встановити ще одну гарантію належного захисту інтересів учасників цивільного обороту, а саме запровадити в Україні обов'язкове страхування відповідальності приватного нотаріуса. Таким чином, згідно зі ст. 28 Закону України «Про нотаріат», кожен приватний нотаріус ще до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю повинен укласти з певною страховою компанією договір страхування відповідальності. Як наслідок наявність у нотаріуса полісу обов'язкового страхування його відповідальності безумовно спрацює як надійний механізм захисту майнових прав та інтересів його клієнтів нотаріуса, оскільки відшкодування завданої шкоди вже не залежатиме від його фінансового становища. Натомість така шкода буде відшкодовуватися страховою компанією в межах встановленої договором страхової суми, мінімальний розмір якої згідно закону становить тисячу мінімальних розмірів заробітної плати [12, Ст.27].

Довіра до інституту нотаріату укріплюється ще одним важливим чинником – професійною нотаріальною таємницею. Як слушно зауважує Н. Денисяк, «нотаріальна таємниця має надзвичайно вагоме значення у разі здійснення нотаріального провадження, адже вона підкріплює, зміцнює довіру громадськості до нотаріуса і є одним із важливих ключових правил діяльності самого нотаріуса, що забезпечує та гарантує його авторитет та повноваження» [13, с. 81]. На відміну від суддів, які розглядають справи публічно та відкрито, нотаріуси при наданні нотаріальних послуг зобов'язані дотримуватися конфіденційності як змісту своїх дій, так і навіть самого факту їх вчинення. Більше того, нотаріуси не можуть і не мають права давати свідчення в якості свідка стосовно тих відомостей, які становлять нотаріальну таємницю. Виключення становить лише випадок, коли за отриманням такої інформації звернулася особа, стосовно якої вчинялися нотаріальні дії або ж її представник (повірений).

За порушення професійної нотаріальної таємниці нотаріуси несуть відповідальність, встановлену законом, а саме згідно ст.12 Закону України «Про нотаріат» Міністерство юстиції України має право анулювати свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю.

Врешті-решт, як інститут громадянського суспільства і як складова правової системи держави, нотаріат здійснює лише йому властиві функції, більшість з яких спрямовані саме на захист прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин, серед яких найбільш істотними є наступні: «забезпечення безспірності й доказової сили документів, оскільки нотаріально засвідчений договір на випадок спору в суді полегшує стороні можливість довести свої права; гарантування законності під час укладення угод, оскільки нотаріус перевіряє наявність необхідного складу юридичних фактів, у тому числі правоздатність і дієздатність сторін, приналежність їм суб'єктивних прав, що вони передають іншим особам тощо (правозахисна та превентивна); надання правової допомоги особам, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій (консалтингова)» [14, с. 24].

Висновки. Запровадження в Україні інституту нотаріату логічно та ефективно доповнило існуючу систему захисту прав і законних інтересів учасників цивільного обороту. Саме завдяки нотаріату та нотаріальним послугам забезпечується безспірний характер документів (договорів), що в свою чергу запобігає можливості виникнення спорів та порушення прав осіб; гарантується чітка відповідність посвідчених правочинів вимогам чинного законодавства; суб'єктивним правам осіб надається публічна сила та офіційне визнання від імені держави. До гарантій належної реалізації нотаріальних послуг, а відповідно й захисту прав учасників цивільного обороту, належить законодавчий припис про повну майнову відповідальність приватних нотаріусів за шкоду, завдану їх незаконними діями або недбалістю. Окрім цього, держава зобов'язує приватних нотаріусів до обов'язкового страхування їх цивільно-правової відповідальності, внаслідок чого клієнтам гарантується відшкодування завданої їм шкоди незалежно від фінансового стану нотаріуса.

Література:

1. Черниш В.М. Історико-правовий аспект вітчизняного нотаріату. *Мала енциклопедія нотаріуса: юридичний журнал*. 2010. № 1. С. 49-51.
2. Сфіменко Л.В. *Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03*. Київ, 2013. 20 с.
3. Черниш В.М. *Правова політика і проблеми нотаріальної професії: науково-критичний дискурс. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 139-145.
4. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні» від 24.12.2010р. № 3290/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3290323-10#Text> (дата звернення 25.01.2024)
5. Журавльов Д. Становлення нотаріату в Україні, перспективи та шляхи розвитку. *Правовий тиждень*. 2011. № 4. С. 34-35.
6. Глущенко Ю.В. Роль нотаріату як інституту попереджувального судочинства. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право»*. 2014. Випуск 21. С. 142-150.
7. Карнаух Т.М. Нотаріат як інститут превентивного правосуддя в Україні. *Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2011. URL: <https://ekmair.ukma.edu>

- ua/items/fc3747e5-4e56-4892-b9c0-227b277e3750 (дата звернення 25.01.2024)
8. Комаров В.В., Баранкова В.В. *Нотаріат в Україні: підручник*. Х.: Право, 2011. 384 с.
 9. Єдиний реєстр нотаріусів. URL: <http://em.minjust.gov.ua/pages/default.aspx> (дата звернення 25.01.2024)
 10. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_Nas.pdf (дата звернення 25.01.2024)
 11. Аршава І. Окремі складники діяльності нотаріату в контексті антикорупційних заходів держави. *Правові аспекти публічного управління: теорія та практика*: матеріали 10-ої науково-практичної конференції (13 грудня 2018 р., м. Дніпро). Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. С. 269-271.
 12. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 25.01.2024)
 13. Денисяк Н. Збереження нотаріусом професійної нотаріальної таємниці. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 80-86.
 14. Сміян Л.С. *Нотаріат в Україні: навч. посіб.* / Л.С. Сміян, Ю.В. Нікітін, П.Г. Хоменко. 2-ге вид., стер. К.: КНТ, 2008. 677 с.

Nykyforak V., Halkevych S. Notary Services as a Way to Protect the Rights and Legitimate Interests of Natural and Juridical Persons

Summary. The article under discussion studies the notary services as a way of a peculiar out-of-court protection of the rights and legitimate interests of natural and juridical persons. It regards the process of reforming notaries in Ukraine as a tool of preventive justice, which aims at protecting the participants to civil legal relations. The article proves that despite being defined as a tool of preventive justice, notary may not be identified with the body of power that is supposed to perform some judicial functions. Instead, the functions of notary comprise facilitating justice (in the course of achieving its goals) through preventing disputes. The effectiveness

of notarial protection against potential violations of the rights of the parties to legal relations has been stipulated by the indisputable nature of the notarized documents, since notarized transactions (contracts) unconditionally guarantee the acquirers their rights, as well as the possibility of exercising and protecting these rights.

The article also ascertains that the demand for notary services is rather high, as justice is not always available due to various factors, such as the workload of courts, length of court procedures, high court costs, attorneys' fees, etc. In addition, the article justifies that notaries (as an institution of civil society and as a constituent of the State's legal system) perform functions that are inherent to them only. The most significant among these functions are: to ensure the indisputable nature of documents, since this can facilitate the process of proving the rights and legitimate interests in case of a dispute between persons in court on the basis of notarized transactions (contracts); to ensure clear and complete compliance of notarized transactions with the requirements of current legislation, since a notary must verify the existence of all legal facts necessary for the conclusion of a transaction (this includes determining the scope of legal capacity of the parties and the subjective rights they have under the documents of title); to provide legal assistance to persons who have applied for notarial acts (the so-called consulting function of the notary). In conclusion, the article claims that a notary is a "natural defender" of the rights of natural and juridical persons, because he / she provides independent and impartial legal assistance on the basis of equality, legality and justice, preventing legal conflicts in the field of civil law. Thus, the functional purpose of notarial activity is to protect the rights and legitimate interests by recording and certifying their indisputability, giving subjective rights public force and official recognition on behalf of the State.

Key words: notary services, preventive justice, notary protection, indisputability of a notarized document.